O valjanju domačega sukna

Doneski k zgodovini domače suknarske obrti

Francè Kotnik

Suknarstvo, ki je bilo v prejšnjih časih tudi pri nas še domača obrt, kot taka izumira. Statve, na katerih snuje tkalec sukno, raševino in platno, so že zelo, zelo redke. Nehote se ob njih tudi spominjamo, kako so snovali sukno in pesmi naši ljudski pesniki, tako Miha Andreaš (1762—1821) v Rožu, Jurij Vodovnik (1791—1858) na zelenem Pohorju in Anton Lesičnik (1836 do 1915) na Selovcu v šentjanški župniji pri Dravogradu.

O ovcereji sredi 19. stoletja

Podlaga za domače suknarstvo je ovcereja, ki je bila nekoč tudi v severozahodni Sloveniji precej razvita, posebno v začetku 19. stoletja, ko je hotela Avstrija kriti lastno potrebo volne doma.

Po letu 1890 pa je domači volni začela konkurirati volna iz Avstralije in Južne Amerike. V rajni Avstriji je bilo leta 1850 še 5 milijonov ovc, do leta 1910 pa se je njih število skrčilo na 2 in pol milijona.[1]

Kakor je pred poldrugim stoletjem lan omagal v boju z bombažem in postajal vedno redkejša tekstilna surovina,[2] tako je bombaž pomenil tudi močno konkurenco volni.

Leta 1846 je bilo v mariborskem okrožju 14.184 ovc, v celjskem 19.609, na vsem bivšem Štajerskem pa 152.017. Ob štetju leta 1843 je še izkazanih 165.069 ovc, stanje se je v treh letih zmanjšalo za 13.052 repov. Poročilo pravi, da kmetje ne pospešujejo ovcereje, ker ob nekoliki kulturi pašnikov govedoreja več donaša kakor pa ovcereja.[3]

Po štetju iz leta 1857 je bilo v slovenskih okrajih na bivšem Štajerskem tole število ovc:

		Donos	34.420
Slovenj Gradec	5.943	Ptuj	784
Marenberg	5.668	Kozje	778
Gornji grad	4.641	Celje	745
Konjice	4.303	Rogatec	189
Maribor	3.199	Brežice	72
Laško	2.916	Sv. Lenart v Slov. goricah	48
Šoštanj	2.769	Šmarje pri Jelšah	28
Slovenska Bistrica	2.216	Gornja Radgona	5
Ševnica	1.818	Ljutomer	3
Vransko	947	Ormož	2
Prenos	34.420	Skupaj	37.074

[1] Erpič, Ovčjereja, objavljena v Poročilu o kmetijski anketi 1938. Ljubljana 1938, str. 353.

[2] Zorec Črtomir, Od vlaknine do tkanine, 3. izd. Kranj 1947, str 8.

[3] Hlubek F. X., Die Landwirtschaft des Herzogthumes Steiermark, Graz 1846, str. 131.

Na vsem Štajerskem pa jih je bilo 193. 735. Okraj Schladming je imel 7995 ovčjih repov.[4] Tam so izdelovali znameniti »Schladminger Loden«.

Leta 1901 je ovcereja v naših krajih že močno nazadovala. Nekoliko je še uspevala v slovenjegraški okolici, Marenbergu, Šoštanju, Slov. Bistrici, v Laškem in Gornjem gradu. Ovce so tam gojili večji kmetje v višjih legah, tam so bili še dvori, ki so imeli po 100 ovc. Letna produkcija volne v celjskem pol. okraju je znašala približno 800 q, v slovenjegraškem pa 700 q.

Statistika nam pove, da so gorati kraji posebno sposobni za ovcerejo, ker je tam obilo paše, medtem ko ravnine, kjer je razvito umno poljedelstvo, živinoreja, konjereja in svinjereja, torej agrarna višja kultura, in vinske gorice, kjer gojijo vinsko trto, niso pripravna tla zanjo. Zato je število ovc v teh krajih minimalno. Preseneča nas število 784 v ptujskem okraju, a to gre na račun veleposestva Turnišča in Herbersteina, ki sta gojili merinske ovce (Merino) in prodajale njih volno v Morovo tovarno sukna v Vetrinj na Koroškem.

Med ovčjimi pasmami je posebno čislana solčavska ali jezerska ovca, ki ima sicer precej raskavo volno, a zavzema po utrjenosti, zmernosti in produkciji mesa najbrž prvo mesto med ovčjimi plemeni v Evropi.[5] Jezersko-solčavske ovce se razprostirajo po gorovjih okoli Jezerskega, Železne Kaple, Solčave, Gornjega grada. Črne, Slovenjega Gradca, na Peci in na Plešivcu (Uršlji gori). Solčavsko-jezerski ovci se vedno bolj umikata trbiška in pa stara koroška ovca. Jezersko in trbiško ovco uporabljajo za izboljšanje in plemenitenje domače malovredne ovce.[6]

Ovca je zelo koristna žival. Meso, na razne načine pripravljeno, uživamo. Volno uporabljamo za tkanje sukna in pletenje nogavic, v današnji dobi tudi za pletenje telovnikov in jopic, njih kožo smo strojili za irh, iz katerega so izdelovali kratke irhaste hlače, predpasnike za tesarje,[7] in mehove za žito in moko; v stari dobi so tudi vino imeli v mehovih, iz loja pa so doma izdelovali sveče in milo. Meso pa so po planinskih krajih tudi vodili (v dimu sušili).

O ovčjem sirarstvu, ki je še danes razvito po drugih naših krajih, posebno pa na jugu, imamo za severozahodno Slovenijo le malo podatkov.[8] A obsežno gotovo ni bilo. Izpričano je na Peci, kjer so ovce molzli do sv. Jakoba ali do velike gospojnice in tudi sirili, in v Logarski dolini.

---

[4] Hlubek Fr. X., Ein treues Bild des Herzogthumes Steiermak, Graz 1860, str. 185—186.

[5] N. d. str. 198.

[6] Kramer E., Kmetijsko berilo. V Trstu 1887, v poglavju v ovčjereji.

[7] Irh je bilo usnje, ki ga je strojil irhar. Beseda je prišla k nam preko Nemcev. Srvn. irch. pomeni kozla in belo ustrojeno usnje iz kozlovske kože. Beseda pa ni nemška, ampak je iz lat. hircus — kozel. Pa nismo samo kozlovskih kož strojili v irh, ampak tudi ovčje. Ime pa je tudi za te ostalo. — O predpasnikih iz ovčje kože glej Prežihov Voranc, Samorastniki, str. 103.

[8] Novak Vilko je sistematično opisal: Ovčarstvo pod Stolom in v Planici. Etnolog XV. O ovcereji, planšarstvu in pastirstvu, gl. N. S. I. 155 sl.

Ljudska obleka iz ovčje volne in kože v 19. stoletju

V Gradcu hranijo poročila štajerskih nabornih okrajev, ki nam med drugim tudi pričajo o obleki, ki so jo nosili naši predniki v 19. stoletju. To je zbirka dr. Goetha. Geramb je črpal iz nje za svoj Steirisches Trachtenbuch. Po njem je sestavljen sledeči pregled.

Jareninski dvor, 1810—1820. Moški nosijo črne usnjene hlače. Iz ovčje volne dajo kmetje izdelovati sukno (bukovino), kožo pa strojijo (Geramb, II. del, 214.

Fala, 1812. Moška obleka je iz sukna, ki ga sami stkejo, hlače so navadno iz bukovine, kozje ali ovčje kože, irhaste (II. 216).

Hrastovec, 1815. Goričani nosijo kratke, črne usnjene hlače ali dolge suknene. Pozimi nosijo moški dolg kožuh (II. 217).

Dolanci. Ženske nosijo pozimi deloma dolge, deloma kratke bele kožuhe (II. 218).

Slivnica, 1814, poročal je oskrbnik Ambrožič. Moški nosijo jopiče iz sukna ali bukovine, telovnik je tudi deloma iz bukovine. Hlače so navadno kratke iz rjave raševine ali črnega platna, večinoma pa črne iz kozjega ali kozelnega usnja. Ženske imajo pozimi kratke ali dolge rjave kožuhe. Pohorci se oblačijo v bukovino in nosijo pozimi kožuhe iz ovčje kože (II. 220—21).

Ravno polje pri Šentjanžu na Dravskem polju, 1811, poročal je oskrbnik Anton Ambrožič. Moški so oblečeni v črn lodnat jopič in nosijo črne platnene, rjave suknene ali lodnaste in tudi kratke usnjene hlače. Ženske so oblečene pozimi v bele kožuhe. Domače sukno in platno so lastni izdelki, sukno slabe vrste pa kupujejo pri trgovcih v mestih ali pri kramarjih na deželi (II. 222).

Ormož, 1813, poročal je okrajni komisar Pahernik. Moški nosijo pozimi tudi črne kožuhe. Kakor torbico, čoho, klobuk in plašč so morali tudi te kupovati (II. 224).

Konjice, 1812. Dolinci se razlikujejo v noši od Gorjancev. Pohorci si sami vzgojijo ovco in sejejo lan, kar jim daje vse oblačilo. Glavo si pokrivajo z jagnječjo kožuhovino, pletejo si nogavice, tkejo na pol volneno blago (raševino), iz katere si dajo delati kratke jopiče. Nosijo pa okorne cokle. Ženske nosijo dolge lodnaste jope, ki segajo do kolen, tako da je telo pozimi toplo (II. 224—225). V dolini pa nosijo moški hlače iz kozelske kože, ženske pa pozimi dolge kožuhe in spodnja krila iz rjavega blaga.

Studenice, 1811. Usnjeni črni kožuh ženske kupujejo in stane 50 gld.

Rogatec — Strmol, 1811. Moški nosijo črne usnjene hlače. Polovica prebivalstva doma izdeluje usnje, drugi ga kupujejo. Tu se nemara niti pri 10 gorskih kmetih, ki redijo ovce, ne izdeluje raskavo sukno doma (II. 228).

Podsreda, 1821. Pozimi se oblačijo v siv loden, tudi hlače so iz istega blaga. Ženska jopa je suknena, krilo pa iz raševine muslanke. Hlapci dobivajo na leto po ene raševne hlače.

Rajhenburg, 1810. Moški imajo jopič iz rjavega ali črnega lodna, ženska jopa je tudi iz istega blaga. Pozimi pa nosijo usnjate bele ali črne kratke

jope. Navadno platno in raskavi loden izdelujejo tam, kjer gojijo ovce, doma, vse drugo kupujejo.

Bele vode, 1843. Obleka je večinoma iz bukovine lastnega izdelka. Moški nosijo dolge hlače in jopiče. Mladina pa nosi že finejše trgovsko meščansko blago.

Luče, 1846. Obleka je večinoma iz domačega izdelka, iz bukovine (II. 240).

Šmihel nad Mozirjem, 1846. Ovčjo volno ne uporabljajo samo za izdelavo znanega mozirskega sukna (lodna), ampak jo prodajajo tudi klobučarjem v Celje, Zagreb in v druga mesta na Hrvaškem in v Slavonijo (II. 240). Župnik Jaka Črepinšek pa poroča 1846, da se Podgolčani* — tako se imenujejo prebivalci — razlikujejo od drugih po hrani pa tudi po obleki. Nosijo rdeče, zelo kratke telovnike in jopiče iz bukovine, visoke od kolen do ramen segajoče hlače iz domačega sukna ali kozelskega usnja.

Na Kalobju je leta 1846 vsedna obleka še iz platna in raskavega sukna iz črne ovčje volne (II. 243). **Na Sladki gori** je vsakdanja obleka iz domačega platna, polsukna (raševine) in bukovine. Tako tudi v drugih krajih, kjer so ob delavnikih še nosili domače blago, ob praznikih pa kupljeno.

Brežice, 1841. V goratih krajih nosijo še iz domače volne tkano, seveda zelo grobo sukno.

Solčava, 1846. Župnik Stepišnik Jurij poroča, da spada k najizvrstnejšim produktom tega kraja tako imenovani solčavski loden, ki po svoji gostoti in jakosti prekaša vse druge. Značilni so njihovi sukneni fraki.

Marenberg, 1860. Zgornja obleka je iz doma narejenega lodna, spodnja pa iz platna (II. 251).

Gornji grad, 1860. Nosijo kratke lodnate hlače in jopiče.

Ptuj, 1877. Ženske nosijo pozimi ovčje kožuhe, ki so na zunanji strani uvezeni. Tudi moški nosijo take.

Braslovče, 1880. Ob delavnikih nosijo še obleko iz domačega sukna in dokler je nova, tudi ob nedeljah (Pajek, Črtice 213).

Po navedenih podatkih so izdelovali domače sukno v okolici Jareninskega dvora, pri Fali, v pohorskem območju Slivnice, v konjiškem okraju na Pohorju, pri Belih vodah, v Lučah, Mozirju, v Šmihelu nad Mozirjem, v Gornjem gradu in v okolici Braslovč, deloma pa tudi na Ravnem polju, v rogaškem okraju, okoli Rajhenburga in Brežic. Posebno je slovelo solčavsko in mozirsko sukno. Ne smemo pa iz teh podatkov sklepati, da bi bila povsod tam, kjer so nosili domače sukneno blago, razširjena tudi ovcereja. Saj nam je statistika pokazala prav nasprotno. Volno in domače sukno so kupovali tudi na semnjih. Mozirjani so ga prodajali n. pr. v Celju. Tudi Šoštanj je bil nekako tržišče za domače sukneno blago. Ovčji kožuhi pa so bili splošno tržno blago. Ormožani so kupovali kožuhe, torbice, čohe, klobuke in plašče. Poročilo iz Studenic navaja celo ceno (50 goldinarjev) za črne kožuhe. Podgolčani so prodajali volno za klobuke v Celje, Zagreb in druga mesta na Hrvatskem in v Slavonijo. Savinjska dolina je bila po spla-

* Imamo Mozirsko kočo »Na Golteh«. Prebivalci pod Goltmi so Podgolčani.

varjih povezana z Zagrebom in vzhodnimi kraji. Grega Prajznik »iz Mozerja purgar i flosar« je leta 1798 sklenil z Aleksandrom Makavcem v Zagrebu pogodbo za dobavo lesa. Marko Jurij Lipold, mozirski župan, je med leti 1837—1842 razširil trgovino z lesom pod Beograd do Spodnje Palanke blizu Oršove.[10] In z lesom se je po splavih prevažala tudi volna in drugo domače blago, mogoče tudi sadje, kakor se je izvažalo po šajkah iz Ptuja v Slavonijo in v Banat.

Valjalnica

Slovenski izraz za nemško »Walke« je valjalnica. Pozna ga že Gutsman v slovarju 1789 in Erjavec ga je zapisal pred letom 1882 v Bovcu. V valjalnici se sukno valja. Hrvatski in srbski izrazi so: valjalice, valjavice, valjarice, mučnice in tupavice. Ukrajinsko: valjuša. Na statvah tke tkalec dvojno sukno. Prvo je samo iz volne stkano in se imenuje bukovina ali sukno; drugo pa je stkano iz volnene in lanene niti, to je raševina. S tem pa sukno še ni gotovo, ker mora priti še v valjalnico ali valke — vavke. Mož, ki valja sukno, je valjar (ki valha, pa valhar). Ko je bukovo sukno stkano, ni povsod enako debelo in enako gosto. Treba ga je še zgostiti, da se sprime, in raševino tudi zlikati. Zgosti se v valjalnici, zlika pa v mangi.

Leta 1901 so še suknarili v pol. okrajih Maribor in Celje. Največ sukna so izdelali na Tinjah, v Zgornji Novi vesi, v Oselju, v Smerečah in v Bojtini in Šmartinu na Pohorju. V gornjegrajskem okraju je bilo takrat suknarstvo še razvito v Solčavi, Radegundi, pri Svetem Duhu, na Strmcu, v Šmihelu in Mozirju. Blago v mariborskem okraju je znano pod imenom pohorsko sukno (pohorski loden). Mozirsko sukno pa je kolektivno ime za blago, ki se izdeluje v gornjegrajskem okraju v krajih, ki smo jih prej imenovali. To blago, ki se je le malenkostno razlikovalo po barvi, vzorcih in teksturi, je splošno bilo solidno. Tu pa tam so še krožile o tem ali onem zlobne cenzure — pisatelj misli na nemško zabavljico: Cillier Kinder, Tüfferer Wein, Prassberger Loden, wenn sie geraten, muss man sie loben, — ki pa izvirajo še iz polpreteklih časov, ko mnogokrat niso bile neupravičene.

Ko je sukno stkano, ga še izvaljajo. Valjajo ga pa ali sosedni suknarji, večinoma pa se vrši ta posel v domači valjalnici na vodo. Imamo dve vrsti valjalnic. Ene so s kiji, ki tolčejo sukno. V mariborskem okraju sta še dve, v celjskem pa tri take valjalnice. Valja proti plačilu ali kmet sam, ali kdo izmed njegovih ljudi ali pa suknar.

V celem se je okrog leta 1901 mogoče bavilo z izdelovanjem sukna v mariborskem okraju še 12, v celjskem pa 45 ljudi. Na sejmih v Celju in Gornjem gradu še naletite na kmete, ki od daleč prinašajo cele kose sukna na prodaj.[10a]

---

[10] Kotnik Fr., Pogodba za dobavo lesa, sklenjena med mozirskim tržanom in Zagrebčanom v letu 1796. Etnolog IV, 122—124.

[10a] Die Heimarbeit der Leinwand und Loden Weberei in Mittel- u. Untersteiermark. str. 288—292 v knjigi: Bericht der k. k. Geverbe-Inspektoren über die Heimarbeit in Oesterreich. Hgg. vom k. k. Handelsministerium. III. Bd. Wien 1901. Alfred Hölder Verlag.

Zadnje ostanke valjalnic — lahko bi rekli tudi stop za sukno[11] — je treba iskati v krajih, kjer je bila in je deloma še ovcereja, ki je podlaga domačemu suknarstvu, razširjena, predvsem torej v goratih predelih severozahodne Slovenije, ki je tu posebno upoštevana.

Nekoč je bila valjalnica pri Prosénu ob Reki, ki se izliva pri Guštanju v Mežo. Matija Kresnik, mlinar in valhar (1821—1890), je še valhal. Valham so tam pravili »vavšnge«. V njih so stopali sukno in tudi barvali. Sedaj ne delajo več.

Ob severnem Pohorju je več hišnih imen »pri Valharju«. Stop za sukno pa tam še nisem mogel zaslediti. Na Fali pri brodu so izvrševali valharsko obrt. Leta 1905 so kmetje še tkali doma sukno. Tam je bila tudi barvarna. (Poročilo šol. upr. v p. Henrika Žela.)

V Solčavi je bila valharija v Matkovem kotu pri posestniku Janezu Gervolju p. d. Vrlovčanu. Ta je tudi tkal domače sukno. Leta 1913 je umrl. Nato je valhala še njegova hči Lenčka približno do leta 1921, nakar je valharija razpadla. Za valhanje mora biti mehka voda. Napeljana je bila z Gradišnikovega posestva. Ko je ta valharija propadla, so solčavski kmetje pošiljali sukno v Luče k posestniku Dupelniku. Sukno je v Solčavi tkal Janez, stric znanega gorskega vodnika Forta Herleta.[12] Če se spomnimo poročila solčavskega župnika Jurija Stepišnika iz leta 1846 (glej spredaj), bomo morali pač trditi, da je gotovo moralo biti v Solčavi še več valjalnic.

V kat. občini Lepi njivi št. 88 ob Libiji so še danes valhe v obratu. Obrt izvršuje Keber Ivan, ki jo je prevzel s posestvecem od svojega očeta. Ta je kupil valhe od kmeta Vavharja. Prvotno so bile torej združene s kmetijo. Domače ime je »pri Vavharju« ali »pri Firberju«, ker so tudi barvali. Sukno so nosili v stopanje iz bližnje okolice, iz Solčave, Gornjega grada, slovenjegraške okolice, Javorja, Koprivne, Šentvida, iz Kotelj, Šoštanja, Braslovč, iz Motnika in celo iz Dobove. Ko kmet prinese sukno, dobi številko, da se ne zamenja. O svetem Ahacu (22. junija) je bil v Šoštanju velik semenj. Kebrovi so peljali stopano sukno in zvaljano raševino tja h gostilni pri Ograjšku, ki je ob poti v Topolščico, kjer so izdelano blago razdelili med lastnike.

V Mozirju so bile nekoč tudi valhe in likalnice za blago. Kmetje so vse leto tkali sukno in ga nosili v Celje na sejem. V Solčavi so bile tudi valhe. Tam so samo valhali in niso barvali.[13] Izraz za blago, tkano iz volne, je v Savinjski dolini sedaj sèkno (sukno). »Bukovina« je tam nekoč veljala za žaljivko. »Bukovina, bukovci«, to žaljivko so rabili dolinci, ki niso mogli

---

[11] Izraz »stope za sukno« se tudi pri nas Slovencih lahko rabi. Pri Hrvatih je običajen. Ti imajo »stupe za sukno«. A. Okički pripoveduje (S G 1862, 299), da se je napotil pod Razbor pri Loki k možu, ki »raševino stopa«. Zato je izraz stope za sukno tudi pri nas Slovencih utemeljen.

[12] Pismeno poročilo Fortunata Herleta iz Solčave z dne 28. oktobra 1948 Jožetu Lekšetu v Celju.

[13] Ustno poročilo Ivana Kebra.

izdelovati tega blaga, ker niso imeli ovc. Tako obleko so izdelovali in nosili hribovci, gorjanci.[14]

Beseda bukovina pa je utemeljena.[15]

Iz Luč v Savinjski dolini imamo poročilo 83-letnega starčka Jurija Pustoslemška, ki se je pečal z »valharijo« v Spodnjem mlinu v Konjskem vrhu. Ta je pripovedoval naslednje:

Moj oče se je pečal z valhanjem že pred 80 leti v Konjskem vrhu. Prva valharija je bila v lučki fari v Podveži pri kmetu Stogleju, toda tam ni bila dolgo. Ker voda ni bila primerna, so jo po nekaj letih opustili. Od tedaj se je prenesla ta obrt v Konjski vrh v Spodnjem mlinu. To je bila edina obrt te vrste v naši fari. Kmetje so prinašali blago v delo iz bližnje in daljne okolice, tako tudi iz Ljubnega, Gornjega grada in od drugod. Oče je valjal sukno in raševino. Za sukno so bile tkane niti v obe smeri iz volne, za raševino pa počez preja, navzdol pa volna. Najprej so nosili kmetje prejo in volno v Solčavo k tkalcu, stkano blago je dobil v roke »vavhar«. Moj oče je zvaljal na dan 30—40 m sukna. Od metra je računal 20 krajcarjev. Od očeta sem se te obrti naučil tudi jaz in mu do njegove smrti pomagal, potem pa sem do svetovne vojne leta 1914 sam delal. A moral sem oditi v vojsko in obrt je spala. Po vojni so me pričeli kmetje našega vrha nagovarjati, naj zopet pričnem z delom, kajti bila je velika potreba po oblačilu. Zopet sem se lotil valharije in sem delal do leta 1928. Če bi mi ne nasprotoval moj sosed, ki mi je delal ovire pri vodi, bi verjetno delal do zadnjega časa. Nekaj let pa sem že preslab, ker sem prestar. (Zapisala po pripovedovanju Jurija Pustoslemška Pavla Kosmač. Ker je ta bivši »vavhar« že zelo star, so izvlekli iz njega le najpomembnejše; ima namreč že slab spomin.)

V obratu so stope za sukno tudi še v Vitanju pri Hofbauerju, ki ima na Paki (hribu) še druge, ki pa z drugimi (tkalskimi) stroji sedaj že počivajo. O teh pa drugič.

Da je bilo tkanje sukna že v srednjem veku v Savinjski in Zadreški dolini razširjeno, priča urbar gornjegrajske gospoščine iz leta 1426, ki poroča, da »Janko droben om Guph (na vrhu) servit de uno manso tres ulnas loden« — služi od ene kmetije tri vatle bukovine.

Leta 1428 je bila v Kamniku valjalnica (Walkenstampfe), ki jo je imel od deželnega kneza v fevd Viljem Herič, leta 1496 pa jo je imela v najem bratovščina sv. Duha[16]. Ta valjalnica je morala biti večji obrat in priča o razširjenosti domačega suknarstva v kamniškem okraju.

Afra, hči Grete Iletove, je plačevala od nove valjalnice (»Steckhamer«) v Škofji Loki, 6 mark šilingov — 10 renskih goldinarjev. (Urbar loškega gospostva iz leta 1560.) Omenja se tudi valjalnica pri Krivem mostu v

[14] Pismo Ivana Kebra z dne 15. VI. 1947. Paralelo imamo v Kobancih, kakor so imenovali Pohorci prebivalce na gorovju severno od Drave, ker so nosili »kobanice« = gabanice.

[15] Glej Fr. Kotnik, Slov. starosvetnosti, str. 26.

[16] A. Luschin von Ebengreuth, Ein Protokoll der Stadt Stein in Krain 1502/03. Izdano iz zapuščine Vladimirja Levca v Mitteilungen des Musealvereines für Krain XVIII. Jg. (1905), str. 55.

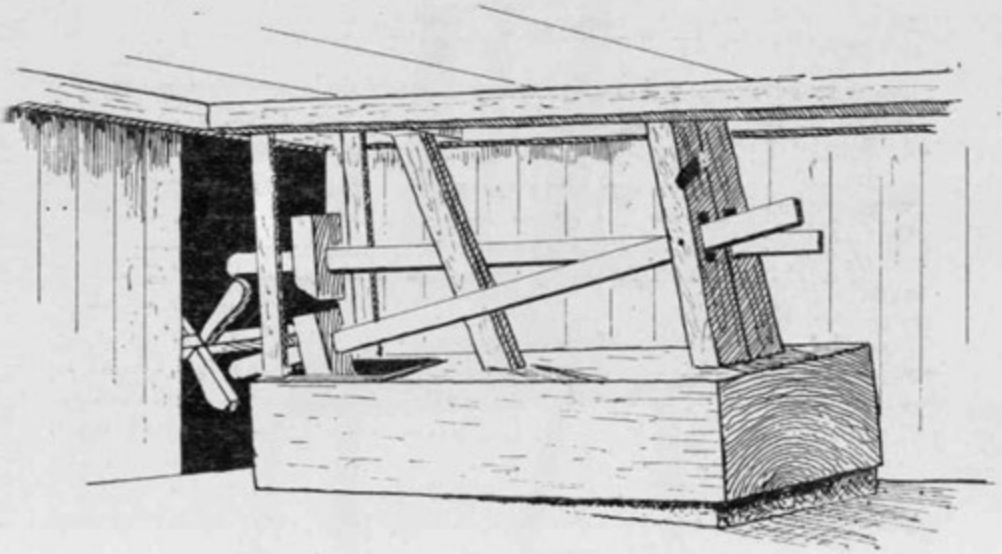

Valjalnica ob Libiji

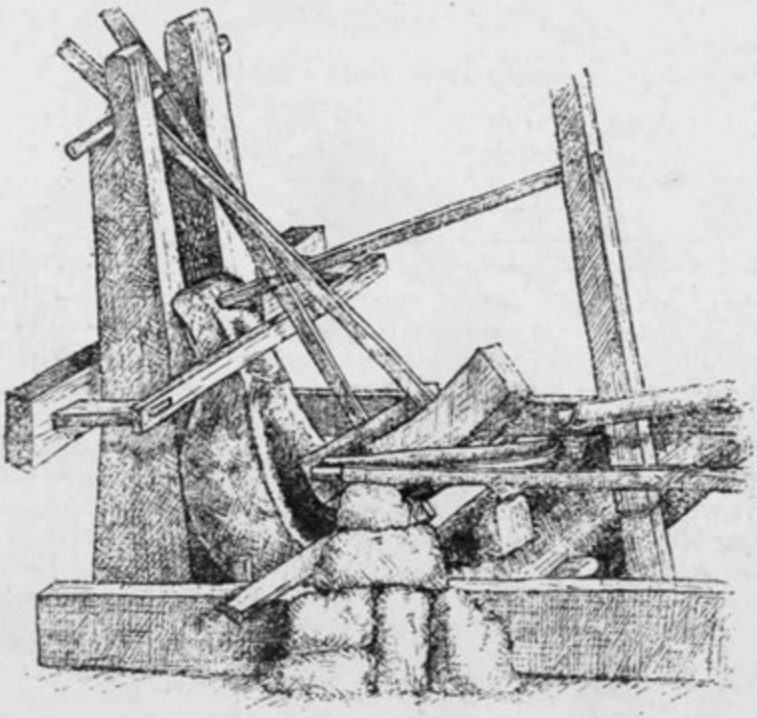

Valjalnica v Severni Albaniji (iz knjige Fr. Nopcsa, Albanien, fig. 99)

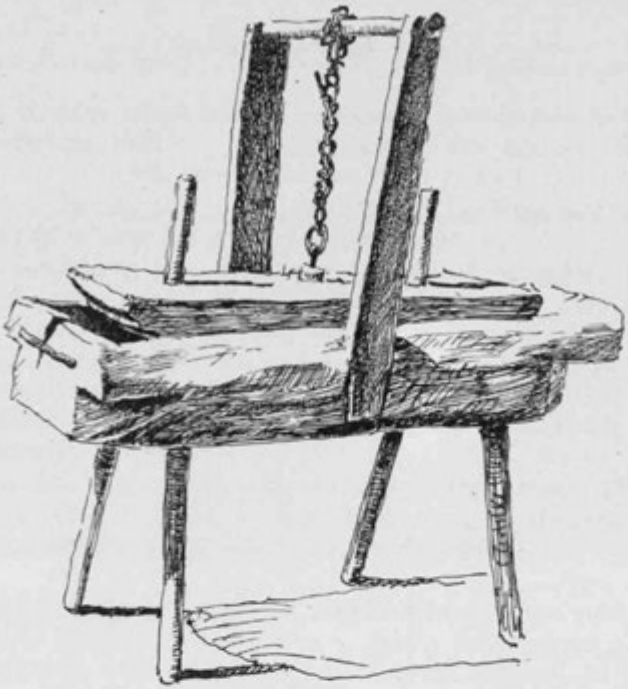

Ročna valjalnica — Mestni muzej v Ptuju

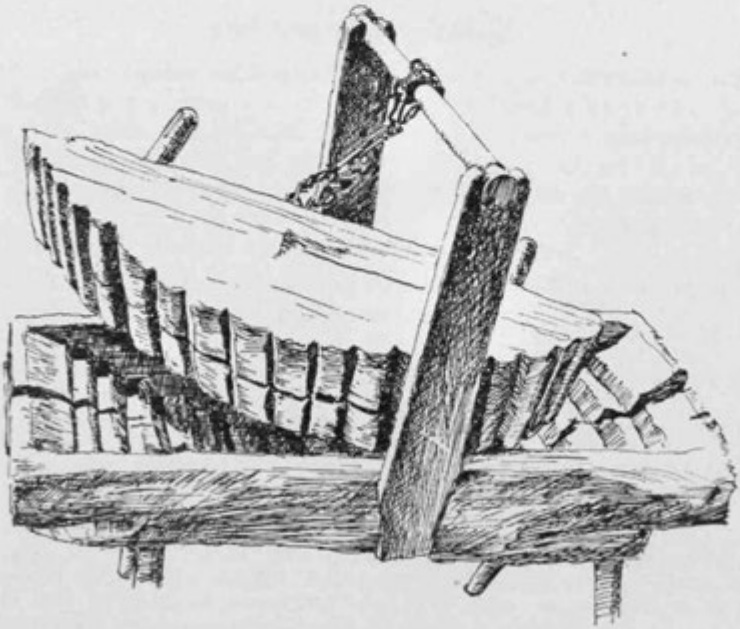

Gornja valjalnica s privzdignjenim »pokrovom« (risal J. Mežan)

Škofji Loki. (Uradni računi loškega gospodstva o dohodkih in stroških za dobo od Jurjevega 1638 do Jurjevega 1639.)[17] Kos prevaja »Steckhamer« z valjalnico. Ali so to bile stope za sukno, pa ni gotovo.

Rezijani so že leta 1577 prodajali sukno po Furlaniji. Ko ga je Grivor Colussi potegnil iz stop, ga je nesel na semenj.[18]

Na Gorenjskem je moralo biti precej valjalnic za sukno, ker je bila tam ovcereja močno razvita. F. S. Finžgar mi je pripovedoval, da je bila valjalnica v Begunjah pri Pogorelčku, Jegličevi rojstni hiši. Ko je bilo sukno stkano, so ga vozili iz Breznice v Begunje k Pogorelčku v valjalnico. Valjalnica je prenehala, ko niso več »suknarili« (= tkali sukna na statvah).[18a] Tudi iz Bohinja so vozili stkano sukno v Begunje v valjalnico (ustno poročilo J. Rihteršiča v Celju).

Da so na Koroškem svojčas stopali sukno, priča Gutsman 1789, Erjavec pa je v Bovcu zapisal za valjati sukno izraz teniti, za stope pa valjalnico. Valjalnico pod Razborom pri Loki 1862 sem že omenil.

Stope za sukno so bile seveda razširjene tudi po nemškem Štajerskem. Že leta 1163 se omenja pri Spitalu na Pyhrnu ledinsko ime »walchenstampf« Take starinske stope so še ohranjene v okolici Schladminga, v zahodnoštajerskem gorovju v območju Golice in v vzhodni Štajerski pri Fischbachu. Imamo pa tam dva tipa, izmed katerih je tip s kiji (Hammerwalke)[19] tudi pri nas ohranjen in dosedaj še ni bil opisan.

Valjalnica ob Libiji

Na prvi sliki vidimo več objektov. Št. 1 so valhe — valjalnica — stope za sukno. Majhen potok žene kolo, v osi je pritrjeno vreteno, ki se s kolesom vred suče. Na vretenu je »križ«, ki dviga enakomerno dva kija. Ta tolčeta sukno ali raševino, ki je položena v »prestran«, vdolbino v debeli hrastovi »kladi«. Klada se kmalu obrabi. Odkar je Ivan Keber pri hiši, je že tretja. Spredaj je kotel, ki v njem segrevajo vodo, s katero polivajo sukno in raševino, ki se valja (valha).

V objektu 2 shranjujejo sukno in raševino, v objektu 3, »v mangi«, ga likajo, na 4 ga obešajo, 5 pa je stanovanjska hišica.

---

[17] Kos dr. Franc, Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja. Ljubljana 1894, str. 39 in 104.

[18] Gaetano Perusini, Rezijanski izseljenci v šestnajstem stoletju. Slov. etnograf I (1948), str. 62. Folino so stope za sukno. Valjar (valhar) je v latinščini fullo -onis, obrat pa je fullonica. V izrazu folino je torej še ohranjeno staro ime, medtem ko so si tudi Italijani izposodili od Nemcev gualcare (valjati sukno), gualchiera valjalnica.

[18a] Gorenjci so imenovali obrat, v katerem so sukno valjali, valjalnico. Izraza valhe ali valke menda niso poznali. O gorenjskih valjalnicah pa nam bodo poročali ljubljanski etnografi. Kakor drugod, so tudi na Gorenjskem »hodili na prejo«, kjer so predli in se zabavali. Ko je ta običaj že prenehal, je še vedno ostal izraz: »Ali ste dolgo prejali?«, če so pozno v noč delali.

[19] Geramb V., Steirisches Trachtenbuch I., str. 54—56.

Raševina

Naj nam Ivan Keber sam opiše postopek pri stopanju (valhanju):

»Raševina se imenuje ono blago, ki je stkano iz volnene in lanene niti. Na domu pri kmetu spredejo in stkejo, nato prinesejo tkanino k nam, 40—50 metrov blaga gre skupno v valhe. Polije se z vročo vodo in se valha okroglo eno uro. To se ponavlja tri- do štirikrat. Ko se dovolj zgosti, se opere in obesi, da se posuši. Nato pride v raztopino kostanjevega ekstrakta, se vzame takoj ven, da se malo odteče. Nato se namoči v raztopino zelene galice z dodatkom brazilke. Seveda mora barva v kotlu vreti. Za tem se zopet opere in posuši. Nato pride v mango (likalnico), kjer se zlika, zmeri in zvije. S tem je končano.

Sukno

Sukno je stkano iz same volne. Že stkanega prinesejo k nam. Široko je okroglo 110 cm. Pri nas gre v valhe, polije se z vročo vodo in se valha prvič pet minut. Nato se vzame ven, se raztegne, dene nazaj in je v prestranu petnajst minut. Ko se tretjič dene nazaj, pa se lahko valha že pol ure. Dene se četrtič in petič nazaj, tako dolgo, da se dovolj zgosti in da je dovolj močno. Nato pa se spere in posuši, potem pa se trdo zvije, pa je gotovo.«

Ko še niso imeli kostanjevega ekstrakta, so za barvanje raševine, ki ima po dolgem volnene niti, po širini pa lanene, kuhali les domačega kostanja, ivere so zmetali ven in nato namočili raševino v rjavo barvo, ki jo daje skuhan kostanjev les, jo takoj vzeli ven, nato so jo namakali v raztopino zelene galice. Ko je to izvršeno, dobi sivo barvo. Ko pa še skuhajo brazilke ali modre lesovine[20] zraven, dobi črno barvo.

Ko barvajo, postavijo na vrh kotla motovilo, na katero navijajo raševino, ki jo jemljejo iz kotla. Med barvanjem jo je treba tri, do štirikrat previti na motovilo. Na koncu pa se navije vsa količina, se sname in spere v mrzli vodi. Nato pa se posuši na soncu. Če je lepo vreme, je sušenje v enem dnevu končano. Nato pride blago v »mango« (likalnico). Valhanje ene partije sukna traja do 14 dni, barvanje in sušenje se vrši naglo.

Moderno, tovarniško valjanje tkanin pa se vrši tako: »Volnene, bolj ali manj redko tkane tkanine polstimo (valjamo) z mencanjem v milnici. Pri tem se nam vlakna zajedo druga v drugo, tkanina se močno zgosti, pa tudi znatno skrči.«[21]

Rizovina

Mogoče ste že videli v oddaljenih gorskih kmečkih domovih odeje, »kovtre«, stkane kakor raševina iz volnene in lanene niti s črnimi progami. To blago imenujejo v Savinjski dolini »rizovna« (rizovina). »Riza« je gotovo že praslovanska domača beseda, dasi pomeni v slovanskih jezikih niso enaki. Splošni pomen je obleka. V stcksl. je vestimentum, linteamen, vestis,

---

[20] Pleteršnik: brazilka, das Brasilienholz, das Fernambukholz Cig. Jan.
[21] Zorec Črtomir, Od vlaknine do tkanine, str. 33.

tunica. V ruščini pomeni duhovniški ornat, mašno obleko. Za staroslovansko vrhnjo obleko smatra »rizo« tudi Niederle.[22] Če trdimo, da je prvoten pomen obleka, potem je rizovina blago, iz katere se je riza - obleka izdelovala. Črnorizec je v stcksl. menih, redovnik, ker so ti nosili črne obleke, medtem ko je ljudstvo vsaj poleti nosilo bela oblačila.

Tudi rizovino, 57 cm široko, prinašajo še danes v valjalnico. Prvotno gotovo ni služila samo izdelavi odej, ampak so iz nje šivali obleko, saj je iz istega gradiva kakor raševina, ki je stkana iz volnene in lanene niti. Karadžić[23] ima pomen obleka, a pravi tudi, da je sukno, s katerim krasijo v modrih in rdečih progah bele kmečke jopiče spredaj na prsih. Tudi kmečke odeje v goratih krajih imajo črne proge. Štrekelj[23] izvaja raševino — raš-aras iz imena mesta Arras, isto tako Kluge v nemškem etimol. slovarju.

Rasch je po Klugeju lahko volnena tkanina. Beseda raševina je tujega izvora, medtem ko je riza, rizovina praslovanska. Pred nedavnim časom se je raševina in rizovina tkala iz istega blaga. Ali ni mogoče rizovina staro domače ime za raševino?

Manga

Ko je raševina stopana (valjana), barvana in posušena, pride v mango (tudi pl. mange), ki je nameščena v posebnem poslopju (glej sliko). Beseda manga — mange pl. je nemškega izvora.[24] V Kebrovi mangi stoji miza iz hrastovega lesa, ki je 140 cm dolga, 63 cm široka in 8 cm debela. Na tej mizi se navija sukno »na valiče«.

Manga sestoji iz hrastovega vretena, ki ima na gornjem koncu devet nálogov, v katere posegajo ob kroženju kolesa »zobje« na kolesu. Kolo ima 32 zobov. Zobje in nálogi so iz gabrovine. Vreteno je že staro. Na njem je vdolbena letnica 1818. Vsaj od tega leta se že manga raševina pri Valharju ob Libiji. To pa je že 130 let. Ko je sukno navito na valiče, ga dene valhar (valjar) v mango. Na sliki vidite v drugem predelu mange dva valiča. Nad njima pa leži v škatlji težko kamenje, ki močno pritiska na valiče ovito raševino. Manga se s prenosom moči giblje sem pa tja, tako da se raševina dobro zlika.

Ko je zlikana, se premeri, zloži in shrani do oddaje.

Za likanje hodnega pa tudi drugega perila so nekoč uporabljali po naših hišah ročno, majhno mango. Na podstrešjih jih boste še našli.

---

[22] Život starých Slovanův I 2, str. 476.

[23] Zur slawischen Lehnwörterkunde, str. 44. Glej tudi Fr. Kotnik, Slov. starosvetnosti, str. 29.

[24] Mange und Mangrolle fem. Glätterolle, Walze für Weber und Färber, Wäschrolle. Mangen intr. mit der Mange arbeiten, trans. glätten rollen. Unger-Khull, Steirischer Wortschatz, str. 448—449. Zorec Črtomir pravi (n. d. str. 34): »Monganje porabljamo pri lanenih tkaninah. Blago postane gosto in dobi lep lesk«. Monga je gorenjski izraz za mango, munga pa dolenjski. Glej Plet.!

Ročna valjalnica v Ptuju

Ptujski mestni muzej ima v etnografskem oddelku ročno valjalnico, slično, kakršna je naslikana na str. 57. in 58. I. dela Gerambove knjige Steirisches Trachtenbuch in v njegovi razpravi »Ein Beitrag zur Geschichte der Walkerei« v časopisu »Wörter und Sachen XII.« (1929), str. 42 in 43. Na tej štirje možje opravljajo posel valjanja sukna, ki ga polivajo z vrelo vodo. Ta ročna valjalnica izvira izpod Golice, iz Ettendorfa v Labodski dolini. Iz svoje mladosti se spominjam, da sem videl tako ročno valjalnico tudi na kmetijah v guštanjski okolici. O ptujski ročni valjalnici ne vemo, od kod je, ker se ob postanku muzeja predmeti niso inventirazirali. Mogoče je iz okolice Gomilice (Gamlitz), kjer je bil profesor Ferk, ki je daroval svojo zbirko ptujskemu muzeju, doma.

Ptujska ročna valjalnica se razlikuje od labodske. Na tej valjajo štirje možje, ker ima štiri ročaje, medtem ko ima ptujska samo dva. Srednji gotovo ni bil ročaj, ampak je služil drugemu namenu. Na obeh straneh sta v sredini dve zarezi, v katerih sta pritrjeni dve opori, ki sta pa bili ob zgornjem koncu korita odlomljeni. Na srednjem ročaju je bila najbrž pritrjena veriga ali močna vrv, da se je dal »pokrov« vzdigati ali spuščati, kakor je pač zahteval posel trše ali lažje valjanje. To je bilo odvisno tudi od tkanine, ki se je valjala, in tudi od časa, kako dolgo se je valjala. Tanjša tkanina ne zahteva tolikšnega pritiska kakor debela. Po tem preudarku je valjalnica, ki ni imela nog, stranskih opor, valja na vrhu in verige, rekonstruirana. Da je rekonstrukcija popolnoma pravilna, pa si ne bi upal trditi.

Zgodovinski pregled

Stopanje sukna je zelo stara obrt. Egiptska hieroglifa za stopanje kaže dve v vodo postavljeni nogi. Egipčani so torej sukno stopali z nogami.[25] Grški κναφεύς (γναφεύς) pomeni valjalca, gradašalca, belilca, snažilca.[26] Tudi Grkom je bil ta posel znan.

Rimski stopar sukna se je imenoval fullo -onis. Ta pa ni samo stopal (fullonis saltus) novih tkanin, ampak je obleko tudi pral in apretiral (vestimenta lavare, polire, expolire itd.). Mokro barvanemu blagu so dodajali posebne zemlje za valjanje (creta), ki je posesala mast in urin ter so ga v čebrih ali jamah stopali (terere, λακτίζειν), tolkli (κόπτειν) in nato razvlačili. Na ta način so se mehka vlakna spoprijela (cogi, conciliari, πιλεῖσθαι) tako, da se niti tkanine niso več videle. Nato so fabrikat oprali, požveplali, posušili in s ščetico (bot.) — spina fullonia[27] ali ježevo kožo počesali, da je bil resat. Za tem so ga skrtačili, ostrigli in v stiskalnici stisnili, da je postalo blago gladko.[28]

---

[25] Geramb, Ein Beitrag zur Geschichte der Walkerei, W. u. S. XII. 37.

[26] Dokler, Grško-slov. slovar, 439.

[27] Slično rastlino (dipsacus fullonum, Weberkarden) so na Štajerskem gojili kmetje v Voitsbergu in v Feldbachu. Glej Hlubek, Die Landwirtschaft des Herzogthums Steiermark, Graz 1846, str. 72.

[28] Lübkers Reallexikon des klassischen Altertums 7 A, Leipzig 1891, str. 450.

Vsa ta opravila so upodobljena na stenskih slikah v officini fullonum (fullonica) valjalnici, ki so jo leta 1825 našli v Pompejih in jo leta 1826 izkopali. Valjalci so imeli v Pompejih dve večji in več manjših delavnic. Slike, ki so bile v največji pompejski valjalnici ob Merkurjevi cesti, so sedaj v muzeju v Neaplju. Prva slika kaže, kako blago perejo in ga z nogami stopajo. Delavci stojijo v posodah, te pa v majhnih vdolbinah, ki jih ločijo nizki zidovi.

Na drugi sliki vidimo, kako delavec češe blago, ki visi na drogu. Za njim prinaša drug ogredje in ponev z ogljem za žveplanje blaga. Na ogredju sedi Minervina ptica sova. Minerva je namreč zaščitnica fullonov. Delavec je okrašen z oljkinim listjem. Oljka je posvečena Minervi. Spredaj na levi sedi ženska, ki ji deklica prinaša zgotovljeno blago.

Na tretji sliki izroča mladenič deklici neko blago. Zraven sedi ženska, ki, kakor se zdi, čisti instrument, s katerim češejo blago. V ozadju visi blago.

Četrta slika predstavlja stiskalnico, ki deluje z dvema vijakoma.

Razen teh je na stenah hodnika valjalnice še površno izdelana podolgasta slika, ki predstavlja stoparje, kako praznujejo praznik svoje zaščitnice Minerve.[29]

Stopanje sukna se je vršilo v Pompejih z nogami. O kakem primitivnem strojnem pogonu pri starih Rimljanih nam viri nič ne poročajo. Pač pa zasledimo prehod k stopanju na vodni pogon v Solinu. V Saloni so izkopali več kanalov. V antični dobi so vode iz sosednih virov tekle proti tem kanalom. Te vode so prihajale iz kopališč (iz III. stoletja), ki so bila odkrita v letih 1908 in sledečih na vzhodu bazilike Sinferio Esichiana in pa tudi iz krščanskega baptisterija in morda tudi iz nekega drugega manjšega kanala mestnega vodovoda. Bili so polni vode in teren je bil toliko nagnjen, da so mogle goniti male mlinske kamne, čeprav samo od časa do časa v industrijske svrhe. Na dveh skalnih kladah je opaziti dve okrogli luknji, v katerih je morala biti os kolesa, ki je gonilo stroj ali kak drug podoben mehanizem.

Med mnogimi kolesi je bilo tam najdeno tudi mlinsko kolo s premerom 0.63 m in mnogo fragmentov manjših in večjih mlinskih koles.[30] Ravnatelj splitskega muzeja dr. A. Abramić mi je povedal, da so tam bile stope za sukno z vodnim pogonom. Kolo je bilo kamenito, lopate pa lesene. Tekst pa ne govori o tem, da bi bila to valjalnica.

Geramb trdi (W. u. S. XII. 40), da so v mediteranskem kulturnem krogu stopali sukno do časa rimskih cesarjev samo z nogami in da so iznašli stope z vodnim pogonom šele med 5. in 9. stoletjem ob stičišču germanske in rimske kulture pod vplivom rimskih mlinov na vodo. To trditev je treba

---

[29] Mau August, Pompeji im Leben und Kunst. 2 A, Leipzig 1908, str. 412—416.

[30] F. Bulić, Escavi ad Est della Porta Caesarea a Salona nei cosidetti Cinque Ponti (Pet mostova) Bullettino di archeologia dalmata XXXVII, 1914. table XVII—XIX, str. 68—79. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku. Godina XLV, 1922.

v toliko popraviti, da so tudi stope z vodnim pogonom mediteranske. V Solinu so arheološko izpričane v tretjem stoletju. Tam pa ni stičišča rimske in germanske kulture.

Pri Velikorusih se vrši valjanje sukna še tudi z nogami in rokami. Mokro sukno gnetejo in valjajo na mrežah ali pa ga mencajo in tolčejo v okornih koritih in polivajo z vročo vodo. Zadnji način se imenuje tudi toptatь suknó. Pa tudi valjanje v velikih možnarjih z ročno, nožno ali vodno silo je običajno. V velikih vodnih mlinih, v stopah za sukno stopajo blago z velikimi tolkači (ukr. valjuša). V »gnezdo« lahko naložiš po 55—70 m sukna naenkrat. Sukno stopajo najprej v mrzli, potem pa v topli vodi.[31]

Pri Rusih je torej valjanje sukna od primitivne stopnje do vodnega pogona običajno. Le škoda je, da Zelenin v svoji knjigi ni objavil nekaj slik s področja ruskega valjanja.

Geramb trdi, da se zdi, da je valjanje s tolkači v možnarjih stari način, ki je razširjen v severnem kulturnem območju, posebno v germanskem. Videli smo pa, da je razširjen tudi na vzhodnem kulturnem področju pri Rusih, kjer se je razvil iz ročnega dela pogon na vodo. Saj se je tudi phanje prosa, bera, ječmena ali ajde vršilo sprva s tolkači v lesenih ali kamenitih možnarjih, pozneje pa v stopah, ki so jih stopali ljudje, kar se še danes vrši n. pr. v Prekmurju, na Dravskem polju in v Slovenskih goricah, v krajih, kjer ni vode ali pa mlini nimajo stop na vodni pogon.

Zgodovinsko izpričane valjalnice na slovenskem ozemlju sem že omenil.

Stope na vodni pogon so izpričane pri Hrvatih že leta 1299, v Spljetu 1373, v 15. veku itd. Zelo stare listine pričajo o velikem številu valjalnic pri Hrvatih.[32]

O razširjenosti valjalnic v naši državi

In res so se iz davnine posamezne pri njih do danes ohranile. Tako so bile v Poljici stope za sukno.[33] Hefele navaja kraje, kjer jih je našel.[34] Najti jih je v Slunju in dalje po Liki. A tudi v Slavoniji so bile, n. pr. v Veliki pri Požegi. Seveda so tudi v Bosni in Hercegovini, n. pr. v Tešnju na Usori jih je nekaj, v Travniku na reki Šumeči, v Hercegovini pa pri Mostaru na potoku Radobolji. Karlovški trgovci so kupovali sukno iz slunjskih stop, kostajniški pa iz Velike. Splošen izraz zanje je »stupe«, v Travniku pa uporabljajo tudi izraz »valjalice«, »valjavice« in »mučnice«. Stope stavijo pri slapovih, kjer teh ni, pa zajezijo vodo, ki »slapi« na kolo. Razen večjih zgradb imajo tudi »koševe« (kace, kade) za »košenje« mehkih in tankih tkanin za ženske suknje, ki se namečejo v stope. Zanimivo je, da mešajo ponekod za tkanje sukna volno in kozjo dlako. Dostikrat so »valjalice« z

---

[31] Zelenin Dimitrij, Russische (ostslavische) Volkskunde, Berlin u. Leipzig 1927, str. 144.

[32] Mažuranić Vl., Prinosi za hrvatski pravno povjesni riječnik, str. 1384, kjer je navedena literatura.

[33] Ivanišević,, Poljica ZNZO IX, str. 70 sl.

[34] Hefele Ferdo, Naši domači obrti. Gradja za obrtno nazivoslovje, Zagreb 1896, v poglavju »Narodno suknarstvo«, str. 16—28.

mlinom pod isto streho.[35] Na stope za sukno je naletel prof. dr. Milovan Gavazzi leta 1930 v Peruči na Cetini, severno od Sinja. V Bašćanski Dragi na otoku Krku je zabeležil imena posameznih delov učitelj Mirko Janeković leta 1937. Tedaj so bile valjalnice tam še ohranjene.[36] Asistent Etnografskega muzeja v Zagrebu Jelka Ribarić je proučevala po nalogu Etnografskega muzeja — ravnateljice prof. Gušićeve — leta 1948 etnografske razmere v Istri in naletela ob Pazinskem potoku pri vasi Zarečje, oddaljeni 5 km od Pazina, na dve stopi za sukno, ki še delata, dočim jih je pred prvo svetovno vojno po pripovedovanju starih ljudi bilo v pogonu še 25. Sistem je isti kot pri nas. Dva »bata« (kija) tolčeta sukno, ki ga prej spere voda v »kantrigi«, ki se pri nas imenuje »prestran«.[37] Hefele imenuje prestran koza, korito, kotac, kij pa tokmak. Precej »valjaric« je na pritokih reke Drine, tako na Triješnici, na Orahovački Reki, na Ljubovići, na Bukovcu, v Rogačici, na Solotušu in na Rači, a gotovo jih je še na drugih pritokih. Tudi tu tolčeta dva kija sukno. Mrzla voda teče 24 ur stalno na sukno in ga »kvasi«. Potem se voda »odvrati«, sukno pa se še valja 48 ur. V treh dneh in treh nočeh je sukno »uvaljano«.[38] Na gornjem toku rečice Dragor je vas Dihovo, ki med drugim slovi tudi po svojih »valjavicah«. Za turške dobe jih je bilo 29, leta 1935, ko je izšel Rusićev članek, le še 9.[39] Tam sta dve vrsti valjavic, »viro'i« (virovi) in »suvi valajci« (suhe valjavice). Voda je napeljana po dveh žlebovih. Z enega teče na »vir«, to je velik sod, zakopan v zemljo, kjer umetni slap vzburka vodo, da kroži. Voda, ki teče po drugem žlebu, pa žene kolo, ki goni v koči »suho valjalico«. (Glej sliko str. 79.) Ta ima, kakor že opisano, dva kija, ki tolčeta sukno. Prva je naravna in starejša, druga mlajša. Pa tudi po sosedni Grčiji so bile valjalice istega tipa, tako v Bufu severozapadno od Lerina in v Željevu, južno od jezera Ventrok. Tja je zahajal valjar Dimitrije Ristić še leta 1906 in je valjavice popravljal. Tedaj je bilo v Bufu 11 valjavic iste oblike in sestave, enakih dihovskim tudi po nazivih posameznih delov. Na Jošanici, desnem Ibrovem pritoku, nekoč ni bilo valjalic. Sukno so tedaj devali pod slapove in voda ga je s svojim padcem valjala. Leta 1937 pa so bile ob Jošanici valjalice, izmed katerih imajo nekatere tudi po dva vitla. Medtem ko se v drugih južnih valjalnicah valja sukno le z mrzlo vodo, se tukaj poliva tudi z vročo.[40]

---

[35] Hefele je objavil v n. d. str. 24—25 tudi pesem o stopah, ki jo je zložil Sava Dejanović iz Raduča v Liki.

[36] Poročilo prof. dr. M. Gavazzija z dne 13. XII. 1947, ki me je opozoril tudi na hrv. literaturo o stopah, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

[37] Poročilo asist. Jelke Ribarić. Gradivo je last Etnografskega muzeja v Zagrebu, ki mi ga je rade volje dal na razpolago, za kar se ravnateljici prof. Gušićevi in avtorici lepo zahvaljujem.

[38] Drobnjaković Borivoje, Vodenice na Drini in na njenim pritokima. Glasnik Etnogr. muzeja Beograd (GEM) VIII, 1933, 10—13 pod »valjarice«. Posebno glej sliko 6, str. 11.

[39] Rusić B., Dihovske valjavice, GEM X (1935), 78—84.

[40] Milošević Milorad, O valjalicama na reci Jošanici, GEM XII (1937), 198—201.

Ob Zlotski Reki, ki se imenuje tudi Beljevinska Reka, največjem pritoku Crnega Timoka, je mnogo valjalic, ki so bolj solidno zgrajene kakor one v Jošanici. Tu prebivajo Vlahi, a tudi Srbi. Valjarji hodijo po sukno v hiše in izgotovljeno blago zopet sami raznašajo. Tudi tu se sukno poliva z vročo vodo. Toda valjarska obrt leto za letom upada, ker ljudstvo vedno manj izdeluje tkanine za obleke doma, ampak večinoma prodaja volno in kupuje izgotovljeno blago. Zlotske valjalice valjajo sukno za mnoga sela bivšega boljevaškega in zaječarskega sreza.[41]

Nopcsa je našel v Fandi v Merditi v Albaniji valjalnico, ki se razlikuje od naših v tem, da je »korit«, kakor Albanci imenujejo prestran, podobno žlici, ki je strmo postavljena. V korito nalagajo sukno, ki ga tolčeta dva kija (»maj«). Goni jih voda, ki pada na kolo, kar pa na sliki ne vidimo. Po cevi prihaja tudi voda v korito in namaka sukno, ki se valja. V valjalnicah v pokrajini Klmeni pa ne tolčeta kija blaga, ampak debelo bruno, ki ga imenujejo »trup«. Tehnično popolnejše valjalnice je videl Nopcsa ob potoku Rijoli. Sistem pa je isti kot pri drugih. Tudi tu tolčeta kija sukno.[42]

Očitno je, da so imena valaneca, korit in trup slovanska.

Omenil sem že valjalnice na sosednem Štajerskem v Avstriji. A tudi v drugih državah so bile razširjene, o čemer pričajo n. pr. angleški izrazi fuller valjalec, to full valjati, fullery, fulling mill valjalnica, stope za sukno. Tudi francoščina ima iste izraze: fouler pritiskati, z nogami stopati, valjati, foulement stopanje, valjanje.

Primitivno je bilo stopanje sukna z nogami in tolčenje s tolkači v možnarjih, valjanje na vodni pogon pa je že strojni obrat, ki je izpričan na jugu naše države, v Solinu, vsaj že v tretjem stoletju.

Z napredujočo civilizacijo pa ta domača obrt izginja in je zapisana smrti, ker ne more konkurirati izdelavi sukna in drugega blaga za obleke v tovarnah.

---

[41] Milošević Milorad, O valjalicama na Zlotskoj Reci, GEM XV (1940), 170—172.

[42] Nopcsa Franz, Albanien. Bauten, Trachten und Geräte Nordalbaniens. Berlin u. Leipzig 1925, str. 134—135. Na knjigo me je opozoril univ. prof. arh. Marijan Mušič.

Résumé

FOULAGE DU DRAP DE PAYS

A la base de la confection du drap de pays il y avait l'élevage des moutons. Comme cette étude porte notre attention avant tout sur le nord-ouest de la Slovénie, l'auteur cite la statistique des moutons au milieu du XIXe siècle, au moment ou l'on fabriquait encore chez nous du drap de pays. Les endroits montagneux qui ont assez de pâturages sont les plus propres à l'élevage des moutons. La statistique montre que c'est là qu'il y avait le plus de moutons. La race la plus estimée

1. Noša iz Poljanske doline ob Kolpi (po posnetku Glasbeno-narodopis. instituta)

2. Noša Pesničarjev ali Dolancev (Akvarel iz Korytkove zbirke Slowiańščyzna)

3. Belokranjsko krilo iz valesa (iz zbirk Etnografskega muzeja v Ljubljani)

Library of the Museum of Comparative Zoology
Harvard University

était celle de Jezersko-Solčava. En Carinthie vivait encore à ce moment-là le vieux mouton carinthien qui cependant commençait à faire place à celui de Jezersko. D'après le recueil de Goethe (Geramb) l'auteur cite ensuite toutes les localités de la Slovénie du nord ou l'on fabriquait du drap de pays pour la confection des costumes et pantalons en peaux de mouton et de chèvre. On y tissait de la «bukovina» (drap de pays brut, non foulé), de la «raševina» (ras) et de la «rizovina» (tissu plus résistant). Tandis qu'on confectionnait des vêtements avec la «bukovina» et la «raševina», la «rizovina» ne servait qu'à la fabrication des couvertures. Le drap de pays le plus connu était celui de Solčava et de Mozirje, que les paysans vendaient aussi aux foires, par ex. à Celje et à Šoštanj. Le flottage était particulièrement développé dans la vallée de la Savinja et l'on exportait la laine dans l'est de notre pays sur des radeaux.

L'article ne traite pas du tissage, mais seulement du foulage du drap déjà achevé. Cette industrie locale s'est encore conservée dans deux localités: dans la commune cadastrée de Lepa njiva au bord de la Libija et à Vitanje. Jusqu'à présent on a décrit seulement le laminoir au bord du torrent de la Libija qui s'écoule près de la localité du même nom dans la Savinja. L'auteur passe aussi en revue les localités qui avaient encore des laminoirs il y a quelques décades. Ce sont les environs de Guštanj sur la Reka, les localités de Solčava, Luče et de Mozirje sur la Libija. Il y avait un laminoir à Kamnik (1428—1496), peut-être aussi à Škofja Loka (1560 et 1638), dans la Rezija chez les Slovènes au temps de la République vénitienne (1577) et en Carinthie au moins déjà en 1789.

L'auteur fait ensuite une description du processus du foulage du drap et du ras au laminoir des rivages de la Zilja, à laquelle contribua aussi le lamineur Ivan Keber. Il décrit également comment on teint le ras. Comme le mot «riza» est un mot vieux-slave, quoiqu'il ait des significations différentes dans les langues slaves, alors que le mot «raševina» (ras) est un mot d'origine étrangère, l'auteur en conclut que la «riza» était peut-être tissée avec du fil de laine et de lin et que la «rizovina» ne servait primitivement qu'à la confection des vêtements.

Quand la «raševina» (ras) et la «rizovina» sont foulées, on les fait passer par la calandre ou elles sont repassées.

L'auteur indique aussi qu'on conserve au Musée municipal de Ptuj un laminoir à main de type semblable à celui décrit par Geramb dans le «Steirisches Trachtenbuch» I, page 57, et dans le traité «Ein Beitrag zur Geschichte der Walkerei» dans «Wörter u. Sachen» XII, page 42. Il fait ensuite une courte description historique du laminage chez les Romains à Pompéi. Alors que ce travail était effectué chez les Egyptiens, les Romains et les Grecs à l'aide des pieds et aussi des mains, on trouve déjà au IIIe siècle à Solin (près de Split) des témoignages de l'utilisation de la force hydraulique. En bref il cite aussi, d'après Zélénin Dimitri, le foulage du drap chez les Russes, ou l'on rencontrait

tous les procédés, du plus primitif et jusqu'à l'utilisation de la force hydraulique. Puis vient un bref rapport sur la diffusion des laminoirs dans notre pays, d'un coté en bas jusqu'à la Macédoine, de l'autre en Istrie et en Dalmatie et au-delà des frontières actuelles, en Grèce et en Albanie.

L'ancien mode de foulage du drap disparaît avec les progrès de la civilisation, car aujourd'hui ce sont les usines qui effectuent ce travail.

Predpisi o obleki in blagu v policijskih redih 16. stoletja

Sergij Vilfan

Razlike, ki so jih razni družbeni redi uvedli med ljudmi, so imele za posledico tudi razlikovanje prebivalstva po obleki glede na družbeni položaj vsakega posameznika. Obleka je bila pač najobičajnejši in najvidnejši način zunanjega razlikovanja ljudi po socialnem položaju in poklicu.[1] To razlikovanje je zapustilo svoje sledove tudi v ljudskem izražanju, ki je na primer v preteklem stoletju razlikovalo med »žametasto« in »prteno gospodo« — tedanjimi podeželskimi veljaki.[2] Če posežemo v starejšo zgodovino, nam pravni in družbeni pomen obleke dokazuje njena vloga pri ustoličenju koroških vojvod.

Klasifikacija ljudi po obleki je bila uzakonjena tudi v pravnem redu vsake dobe. Tako omenjajo viri, da je že Karel Veliki določil, kakšno obleko smejo nositi kmetje.[3] Tudi pozneje so izhajali številni oblačilni redi.[4]

Potreba po zapisu pravil za oblačenje je prišla znatno do izraza ob novih gospodarskih pogojih 16. stol., in to tudi v naših krajih.[5] S pojavom novih produkcijskih načinov, zlasti z razvojem manufaktur v zapadnejših deželah in na Češkem, z večjo vključitvijo gospodarstva naših krajev v evropsko gospodarstvo in z naraščajočim vplivom denarnega gospodarstva in meščanstva, se porazdelitev materialnih dobrin ni več popolnoma ujemala s prejšnjo, na fevdalnem redu temelječo klasifikacijo ljudi. Posledice tega razvoja so se pokazale tudi v omenjenem razlikovanju ljudi po obleki. Kdor je v novih, zanj ugodnejših gospodarskih razmerah prišel do večjega bo-

---

[1] Prim. Aleksander Hudovernik, Pravni običaji slovenski, SP, III, 1883.

[2] Janko Polec, Križnikovi odgovori na vprašanja v Bogišićevem »Naputku«, Razprave pravnega razreda AZU, III. str. 195. — Prim. Kocbek-Šašelj, Slov. preg., str. 156.

[3] Viktor Geramb, Steirisches Trachtenbuch, I. 259.

[4] Isti, II, 547.

[5] To ne pomeni, da je razkošje v obleki le posebnost 16. stoletja. Za 14. in 15. stoletje primerjaj Geramb, n. d. 261, 288/9 ter posebej za slovenske kraje Bogo Grafenauer, Boj za staro pravdo, Ljubljana 1944, str. 30 in zlasti 47 ss, kjer obravnava življenski standard kmeta v tej dobi.